

Vývoj výkonu trestu odnětí svobody na území ČR

Trest odnětí svobody je relativně novou institucí lidské civilizace. Prakticky až do konce středověku bylo trestání za přestoupení proti platným zákonům vykonáváno pouze tresty fyzickými (mezi které patřilo například i mrzačení), či trestem absolutním (z dnešního pohledu i za prohřešky relativně méně významné). Foucaultova citace z *Gazzete d'Amsterdam* – novin z roku 1757 tento stav příhodně dokumentuje:

„Nakonec rozčtvrcen byl tahem koní. Tento poslední úkon trval velmi dlouhou dobu, neboť koně, jichž bylo použito, nebyli navyklí tahati, takže bylo třeba namísto čtyř koní vzít šest – však ještě ani to nestačilo, bylo tedy nutné pro odtržení nohou toho nešťastníka přesekati mu nervy a přerézati klouby...“ (Foucault 2000, s. 33).

Až do přelomu 17. – 18. století byli pachatelé lehčích trestných činů izolováni v obecních domech, které sloužily současně jako chudobince, starobince, nemocnice či ústavy pro choromyslné. Společnost té doby ještě paradoxně nerozlišovala mezi naprosto odlišnými typy klientů těchto „sociálních zařízení“ - podstatná pro ni byla pouhá izolace a potřeba „umravňovat“. Teprve mnohem později se vyvinul trest odnětí svobody v přibližné podobě, v jaké ho známe dnes. V roce 1823 byla v Praze založena první státní, dnes již neexistující, Svatováclavská trestnice, kde poprvé došlo k řádnému rozlišení vězňů, tj. oddělení mužů od žen a mladistvých a více narušených osob od méně narušených.

Události roku 1848 ve střední Evropě se dotkly i Čech, Moravy a Slezska, které byly součástí rakouského císařství. Rezort vězeňství si vzalo pod patronát Ministerstvo spravedlnosti (jedno

ze čtyř ministerstev tehdejšího c. a k. mocnářství) a působnost tohoto ústředního orgánu státní

správy nad ním trvala až do rozpadu Rakouska-Uherska v roce 1918. V druhé polovině 19. století začalo docházet k budování sítě vězeňských zařízení v rámci příslušných soudních okresů. Vznikají tzv. justiční komplexy, tj. architektonické celky, tvořené soudní budovou a vazební věznicí. K výkonu trestu odnětí svobody jsou budovány státní trestnice. V roce 1856 vznikla státní trestnice ze středověkého hradu Mírov, v roce 1857 další trestnice z někdejšího kartuziánského kláštera ve Valdicích u Jičína, v roce 1865 byla vytvořena centrální ženská trestnice v Řepích u Prahy pronájemem prostor kláštera Kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského vládě, která se spolupodílela na práci s odsouzenými ženami. Zřídila zde

ženskou trestnici a její správu včetně převýchovy trestanek svěřila Kongregaci.

Vznikem samostatného státu v roce 1918 počalo nové období českého vězeňství. Přestože nový stát navázal na historické penitenciární tradice a akceptoval rakouský trestní zákon, k jeho naplňování však počal vytvářet nové formy a postupy v právních i vězeňských otázkách. Jednomu z tří oddělení nového Ministerstva spravedlnosti náležela organizace vězeňství, dohled nad jednotlivými věznicemi a personální záležitosti vězeňských pracovníků. Došlo i k určitým změnám ve vězeňském systému. K významným patřilo zavedení třídění vězňů podle charakteru trestné činnosti. K dílčím úpravám jeho kompetencí, zejména v oblasti vězeňství došlo až v době Protektorátu. V roce 1931 byl vydán zákon, který komplexním způsobem upravil systém ochranné a ústavní výchovy mládeže s důrazem na výchovně vzdělávací přístup. V témže roce byl vydán rovněž zákon, který stanovil podmínky k výkonu trestu odnětí svobody u tzv. politických provinilců. Tito byli odsouzeni v souvislosti s šířením rasové, národnostní, náboženské nebo třídní nesnášenlivosti. Političtí vězni vykonávali trest odděleně od pachatelů kriminálních trestných činů v tzv. státním vězení a paradoxně měli

větší výhody než ostatní vězni.

Meziválečné a poválečné období bylo charakterizováno zpronevřením se základním principům trestání. Inscenované politické procesy, při nichž byly vynášeny nespravedlivé rozsudky za mnohdy neexistující skutky jsou velmi dobře známy z historické literatury mapující tato období.

Za meritorní zmínku stojí až následující období. V roce 1957 totiž vydala Organizace spojených národů dokument nazvaný Standardní minimální pravidla pro zacházení s vězni,

který se stal v 60. a 70. letech určující normou k provádění reformy vězeňských systémů v západoevropských zemích a současně i v Kanadě a USA. Československá socialistická republika, ač byla v rámci politického rozdělení světa součástí východního bloku, který byt' si

do té doby otázkami dodržování lidských práv a demokratizací svých vězeňských systémů příliš „nelámal hlavu“, přijala pod tlakem mezinárodního společenství tento dokument. V jeho

duchu byl následně vydán na tu dobu průlomový Zákon č. 59/1965 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody, který je možno považovat za legislativní základ částečné reformy tehdejšího vězeňství.

Lze říci, že s výjimkou doporučené duchovenské péče ve vězeňských zařízeních vyhověl zmíněný zákon principiálním požadavkům Standardních minimálních pravidel pro zacházení s vězni. Zásadním krokem bylo nahrazení třídně-politického rozlišování vězňů zařazováním odsouzených do tří tzv. nápravně výchovných skupin v závislosti na míře kriminálně - patologického narušení jejich osobnosti. V té době zažívala české penologie velmi úspěšné časy, neboť se podařilo realizovat projekt již zmíněného Výzkumného ústavu penologického. Ten byl pod vedením klinického psychologa doc. Čepeláka založen v roce 1967. O rozvíjení penologie se v témže roce pokusil Otto Novotný, jenž na význam odborného zacházení s osobami ve výkonu trestu poukázal svou publikací "O trestu a vězeňství". Poněkud pozadu zůstala problematika výkonu vazby, neboť v průběhu 70. ani 80. let nebyla upravena zákonnou normou a jednání příslušníků Sboru nápravné výchovy směrem k obviněným. Jejich práva a povinnosti byly upraveny pouze Rozkazem ministra spravedlnosti, Rozkazem náčelníka Správy Sboru nápravné výchovy, Instrukcemi Správy Sboru nápravné výchovy a rozkazy jednotlivých náčelníků Útvarů Sboru nápravné výchovy.

Jak již bylo výše zmíněno, institut vězeňství byl zastřešen zcela novým názvem - vznikl Sbor nápravné výchovy jako vojensky organizovaný ozbrojený sbor, jehož příslušníci byli určeni k zabezpečování výkonu vazby a trestu odnětí svobody. Po federativním uspořádání Československa v roce 1968 začala fungovat kromě centrálního (federálního) i dvě samostatná republiková ministerstva spravedlnosti, zvláště pro Českou a Slovenskou republiku. Tato ministerstva převzala do své působnosti řízení vězeňství, které bylo do té doby řízeno Ministerstvem vnitra. V této souvislosti byly zřízeny dvě samostatné Správy SNV

se sídly v Praze a v Bratislavě (www.vscr.cz – upraveno).

Smutným, ale průkazným faktem zůstává, že tehdejší Sbor nápravné výchovy byl až do roku 1989 začleněn do zpolitizovaných militantních struktur represivního aparátu země. V realitě to znamenalo, že všichni zaměstnanci (včetně např. sekretariátu či logistiky) byli ve služebním poměru a kromě zvládání svých rutinních pracovních povinností, se systematicky

připravovali na případné potlačování protirežimních akcí, včetně použití donucovacích prostředků. V tomto smyslu existovaly propracované dohody o úzké spolupráci s dalšími bezpečnostními složkami státu, zejména Československou lidovou armádou a Sbohem národní

bezpečnosti. Věrnost zaměstnanců si totalitní režim zajišťoval protekcionistickým systémem mnoha výhod, kterými bylo mimo jiné přednostní přidělování státních bytů, vyšší mzdy či dřívější a zvýhodněný starobní důchod. Nedílnou součástí jejich „kvalifikace“ pak byla přinejmenším loajalita k vládnoucí KSČ, obvykle však přímo příslušnost k ní a to z části na úkor skutečné kvality jejich vzdělání a profesních schopností. Korektní je však současně konstatovat, že toto hodnocení pro určitou významnou část zaměstnanců neplatilo. Výše uvedené podstupovali jen coby nutné zlo, kdy jejich hlavní motivací bylo dělat pouze svou práci, spočívající ve skutečném zájmu o problémy klientů věznic a souvisejících činností.

K významným změnám v českém vězeňství došlo po roce 1990. V lednu 1990 vyhláší prezident republiky Václav Havel amnestii takového rozsahu, že v jejím důsledku zůstalo ve věznicích pouhých šest tisíc vězňů z původně dvaceti tří tisíc. Této amnestii předcházelo propuštění asi 50 politických vězňů již necelý měsíc po listopadových událostech roku 1989.

K 1.3.1993 byl zrušen Sbor nápravné výchovy a Zákonem č. 555/1992 Sb. zřízena nástupnická organizace Vězeňská služba České republiky, jejímiž základními povinnostmi se stalo zajišťování výkonu vazby a výkonu trestu odnětí svobody. Dále z dikce zákona ochrana pořádku a bezpečnosti při výkonu soudnictví, při činnosti státních zastupitelství a Ministerstva spravedlnosti. V letech 1991 až 1992 byla ředitelstvím Sboru nápravné výchovy vypracována Koncepce rozvoje vězeňství v České republice v duchu Evropských vězeňských pravidel, která byla doporučena k realizaci právním expertem Rady Evropy. V první řadě šlo o depolitizaci vězeňství, které se v minulosti stalo obávaným mocenským nástrojem k prosazování zájmů komunistické strany. Nezbytným krokem byla též demilitarizace vězeňství

ve smyslu odstranění zbytečných vojenských prvků při zacházení s vězni. S tím souvisel i další krok v podobě decentralizace vězeňství s cílem posílit pravomoci ředitelů vězeňských zařízení a neméně významným krokem se stalo vytváření předpokladů k celkové humanizaci vězeňského systému.

Podle zmíněného zákona jsou ve vězeňství tři skupiny zaměstnanců: vězeňská stráž (strážní, dozorcí a eskortní služba), justiční stráž (ochrana soudů, státních zastupitelství a ministerstva spravedlnosti) a správní služba (zajišťuje odbornou činnost v oblasti zacházení s vězni, zdravotnictví, administrativního, ekonomického a technického zabezpečení).

Vězeňská služba ČR má v současné době k dispozici celkem 36 vazebních věznic a věznic, jenž jsou centrálně řízeny Generálním ředitelstvím Vězeňské služby ČR. Od roku 2009 spravuje i dva Ústavy pro výkon zabezpečovací detence. Ústředním orgánem státní správy, který za oblast vězeňství odpovídá, je Ministerstvo spravedlnosti, jež má z tohoto titulu právo vykonávat inspekční činnost. K dalším kontrolním orgánům pro činnost vězeňství patří poslanci Parlamentu České republiky z Podvýboru pro vězeňství, který byl zřízen při Výboru pro obranu a bezpečnost. Na podkladě mezinárodních smluv, jimiž je právně Česká republika vázána, náleží rovněž kontrolní pravomoci Evropskému výboru pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání (CPT) a Výboru proti mučení při Organizaci spojených národů (CAT).